

Entorn de la llengua literària i de la retòrica de Ramon Llull

Joan Miralles i Monserrat
Universitat de les Illes Balears

1. La llengua literària

Que Ramon Llull és el creador del català literari constitueix ja un tòpic, que tanmateix convendria matisar. Llull és més o menys contemporani dels autors de les cròniques de Jaume I i de Desclot i d'Arnau de Vilanova, i el català de la cancelleria és ja una realitat sobretot durant les darreres dècades del segle XIII. Però no hi ha dubte que la poderosíssima personalitat del nostre escriptor romp motles tant pel volum de les obres, unes 265 segons les darreres estimacions, com per la varietat de matèries tractades en el camp de la filosofia, de la teologia, de la mística, de la ciència, de la narrativa, de la poesia. Tot és immens en Ramon Llull, fins i tot la seva edat provecta en morir, uns 84 anys d'edat, molt per damunt l'esperança de vida de l'època, i els seus viatges, lligats cada un d'ells a l'obsessió que guià la seva vida: la conversió dels infidels i la salvació dels pecadors a partir de la pròpia conversió a la virtut als seus trenta anys d'edat. Només una persona dotada d'una memòria afinadíssima, d'un enteniment preclar, d'una voluntat de ferro podia aconseguir una obra potser la més extensa en llengua catalana i sens dubte de les més riques i variades de la literatura europea. Aquesta varietat de temes, però, no solament es refereix a la matèria en si de caire filosòfic, teològic, etc., sinó també a la riquesa de registres expressius. Llull pot elevar-se fins a altures insospitades en matèria intel·lectual, en el camp de les idees, però també és igualment corprenedor en la seva poesia, mostra d'una sensibilitat exquisita en l'expressió de sentiments.

Tanmateix la valoració de Ramon Llull com a literat i com a creador del català literari no és de sempre. Durant segles el lul·lisme s'interessà simplement, o sobretot, pel Llull filòsof en sentit ampli, com a inventor d'una Art que podia fer entendre la realitat de manera precisa com a un instrument d'interpretació de la realitat i com a mitjà de conversió dels infidels. Jordi Rubió ens indica que fou Ferrando Valentí el primer que, en el pròleg de la traducció de les *Paradoxes* de Ciceró, esmenta Llull “considerant-lo com el més il·lustre dels seus conterrànies que gosà prescindir del llatí per a tractar altres matèries” (Rubió 1985a, 250). Passaren alguns segles fins que a principis del segle XIX Jovellanos fou “el primer que l'assenyalà com la gran figura de la *historia literaria de la isla al qual deben la lengua y la poesía catalana su majestad y esplendor*” (Rubió 1985a, 254), però es tracta d'un cas excepcional i clamant en desert. A mitjan segle, el 1858, Adolf Helfferich, el “reconegué el primer gran nom de la literatura catalana del dos-cents” a pesar dels seus errors d'interpretació de l'obra lul·liana. Tanmateix, “aquelles planes plenes de digressions i amb errades de perspectiva i d'enquadrament, tenen encara avui un mèrit: relacionaren Ramon Llull per primera vegada amb la literatura oriental i amb la francesa i li donaren el títol d'haver estat el primer dels escriptors occidentals que s'assajà en la novel·la religiosa” (Rubió 1985a, 255). L'any següent, el 1859, Jeroni Rosselló començaria l'edició de l'obra poètica de Llull, seguida anys més tard de la publicació d'altres tractats en llengua catalana. D'altra banda, el 1851, Manuel Milà i Fontanals va col·locar també amb precisió la figura de Llull en la història de la poesia catalana. Ací valora les dues tècniques o gèneres distints, un que va per camins populars o menys artitzats i l'altre, seguint l'art dels trobadors, més artificiosos pel que fa a les formes. Els historiadors de la llengua també han remarcat ací i allà aquest doble tractament de la matèria literària, un

que va per via popular i l'altre que segueix per viaranys cultes. Cal tenir en compte també, a finals del segle XIX, la tasca de Menéndez Pelayo, el primer que intentà classificar les seves obres narratives en prosa.

Una de les qüestions més importants entorn de la llengua de Llull és veure fins a quin punt les còpies que tenim són un reflex més o menys fidel de la llengua efectivament brollada directament des de la seva ment prodigiosa al paper. No tenim autògrafs originals de Llull. Les dues línies escasses, autògrafes, que Mateu Obrador trobà a la biblioteca de Venècia no basten per arribar a conclusions certes i segures sobre la llengua lul·liana. Les còpies que tenim són més o menys tardanes i sovint no són còpies directes d'originals lul·lians sinó d'altres copistes. Un cas excepcional el constitueix el manuscrit del *Llibre de Contemplació*, copiat a Mallorca el 1280, i que sembla que pot ser còpia directa de l'original. Antoni M. Badia el va estudiar intentant fer-ne una caracterització lingüística i la principal conclusió a la qual arribà és que “constatem el caràcter provençalat del ms. E” (Badia i Margarit, 128), la qual cosa no sabem si obeeix a una qüestió de procedència geogràfica del copista o a certs hàbits de l'escriptura de l'època. Sobre aquest punt convé no oblidar que la impromta de la literatura provençal fou molt important en l'afaiçonament de la llengua de la cancelleria contemporània del nostre escriptor. Cal considerar que a l'època que ens ocupa la llengua occitana ja tenia una tradició de més d'un segle de conreu brillant. Un cas especial el poden constituir els textos poètics. Rubió ens indica que en aquests casos els copistes devien ser més fidels al text original per raons de ritme i rima. Sigui com sigui és evident que Llull emprà en poesia un català prou net de formes provençals, en tot cas en proporció molt menor que d'altres contemporanis seus i fins i tot de poetes més tardans. El canvi definitiu, com és sabut, es dona amb Ausiàs March, al segle XV, el qual ja s'allibera del llast provençalitzant en la seva obra poètica.

Un altre tema de debat és la qüestió dels dialectalismes i/o mallorquinismes de Llull. Fins a quin punt els escrits de Llull palesen variants que d'alguna manera s'aparten del, diguem-ne, “català estàndard” de l'època? Més encara, fins a quin punt podem dir que fa servir formes pròpies de la parla de Mallorca en contraposició a la parla general? D'entrada convé fer observar que Llull viu un període històric molt pròxim a la conquesta i repoblació de les terres mallorquines per part de gent que provenia majoritàriament del territori català oriental. Això vol dir que havia passat molt poc temps perquè la llengua hagués pogut evolucionar *in situ*, i que si tenim qualche variant dialectal és tracta de formes rebudes dels llocs de provenença dels repobladors. Es tracta de variants o dialectalismes passius rebuts de fora i no de dialectalismes o variants sorgides en terreny insular (dialectalismes actius). És el cas, per exemple, de l'article salat o de la monoftongació *wa* en *o* (*cortera* en lloc de *quartera*), o de la iodització tradicional (*paia* en lloc de *palla*). És mester no oblidar també que quan deim “català estàndard” de l'època ens referim a la llengua, escrita bàsicament, pròpia de la cancelleria de l'antiga Corona d'Aragó, un organisme que influí en gran mesura en el manteniment de la unitat de la llengua part damunt variants dialectals i en l'adopció d'un to formal i culte, que era la millor mostra de cohesió social com a emblema de prestigi reial i de sobirania política.

Una altra qüestió es refereix al grau de coneixement i de destresa que tenia Llull en relació amb el llatí. Pensem que a part del català resta encara una majoria d'obres de les quals només conservam còpia llatina. Segons el recompte fet per Anthony Bonner hi ha 70 obres de les quals tenim la corresponent còpia catalana, la darrera de les quals és el *Llibre de consolació d'ermità*, datat a Messina l'agost de 1313. D'altra banda, és mester dir que ja és història passada creure que Llull no dominava el llatí. No oblidem que el llatí era no solament llengua d'església sinó també de gran part de l'administració, de la

ciència, de la diplomàcia, de les universitats. Com diu Rubió “Ell digué més d'una vegada que no sabia gramàtica, però no ho hem d'interpretar a la lletra, sinó tenint en compte que ja era home fet quan començà a estudiar seriosament. Allò que volia expressar era que no dominava les bones normes de l'expressió en llatí. Per això en el pròleg dels *Cent noms de Déu* demana al papa i als cardenals que facin posar l'obra en llatí, *en bel dictat*, és a dir en elegant estil, *car yo no li sabia posar*, afegeix. Ramon Llull, que visqué tants anys a França i a Itàlia, en contacte amb els cercles universitaris i la cúria papal, com podia ignorar la llengua de l'ensenyament teològic i filosòfic i la de l'església? Bé prou que aprengué aràbic els anys llargs que, reclòs a casa seva, va lliurar-se a l'estudi. Hauria negligit el llatí, que li havia d'ésser més fàcil d'aprendre, i que era precisament l'idioma dels llibres dels teòlegs cristians que s'afanyava a estudiar?” (Rubió 1985a, 261).

En relació amb el tema del llatí resulta també interessant una proposta de pla d'immersió lingüística explicat en el *Blaquerna* a favor de la generalització del llatí com a llengua única:

...Dementre que lo cardenal representava al apostoli les letres que li havia trameses son misatge, esdevenç-se que un misatge del cardenal de recomtament vench devant l'apostoli, al qual recomptà que grans treballs avia en lo món atrobats enfre les gents, per ço cor eren de diversses nacions, havents diverses llenguatges; per la qual diversssitat de llenguatges guerrejaven los uns ab los altres, per la qual guerra e llenguatges se desvariaven en creences e en sectes los uns contra ls altres. Molt cogità l'apostoli en los II misatges damunt dits, e ajustà tots los cardenals, als quals demanà quin consell puria ésser pres a destruir la diversssitat dels llenguatges, ni a qual llenguatge sseria millor que hom feés convenir totes les gents en general per tal que s'entenessen e s'amassen, e que a servir Deu se convenguesen.

Respòs un cardenal: -Sènyer apostoli: a ço que vós demanats, és necessària cosa que vós e vostra cort siats agradables e amables als prínceps crestians, e que ells e lurs sots meses concordets en custumes, eligent les millors custumes, e que per cada província sia una ciutat en la qual sia parlat llatí per uns e per altres; cor llatí és lo pus general llenguatge, e en llatí són nostres llibres. Aprés aquestes coses cové que sien fembres e hòmens assignats a anar en aquella ciutat per aprendre llatí, e que, retornants en lur terra, lo mostren als infants en lo començament que apendran a parlar; e en axí, per longa continuació, porets aportar a fi con en tot lo món no sia mas un llenguatge, una creença, una fe, per conseqüent un papa aprés altre qui aja devoció a est negoci demunt dit, secons que s cové a tractar tan gran negoci com vós havets emprès...

La proposta agradà al papa (apostoli) i el capítol s'acaba amb les seves paraules:

Companyons e senyors, amichs, fills amables- dix l'apostoli als cardenals-; per la passió de Jesu Crist a honrar, vos requir que m ajudets a tractar com tots los llenguatges qui són puscam tornar a I tan solament; cor si no és mas I llenguatge, seran les gents entenents los uns los altres, e, per l'enteniment, amar s'an e pendran-ne mills semblans custumes en les quals se concordaran. E per aquest tractament, los nostres preycadors hiran als infeels pus ardidament e pus secreta, e enans n'entenran veritat de la vida salutable; e per aquest negoci pot tot lo món venir en bon stament, on poden ésser los errats aduyts a convertiment... (Llull 1947, 243-246).

Antoni M. Badia ha comentat amb molt d'encert la interpretació que cal donar a aquesta aparent paradoxa en un autor que és precisament el creador del català literari:

Creiem que cal distingir, ací, dos aspectes: un de teòric pel qual Ramon Llull preconitza l'ús del llatí (per l'objectiu apostòlic, que així es veu simplificat), i un altre de pràctic, pel qual, quan ha d'emprendre un apostolat concret en un ambient determinat, decideix d'emprar la llengua pròpia d'aquell ambient. No altra cosa explica el seu interès per l'àrab; no altra cosa explica que es llanci, tan aviat, a emprar el català. Ambdós aspectes, bé que en realitat es contradiguin (l'un duu al llatí, únic i universal, l'altre anticipa l'ús de les llengües vulgars en camps que fins aleshores els eren closos), procedeixen de la mateixa personalitat, tan robusta i complexa, de Ramon Llull: unitat i mitjans per obtenir-la (Badia i Margarit & Moll, 1301).

Pel que fa a l'àrab sabem que l'aprengué d'un esclau moro, pens que segurament home de lletres. En aquesta llengua escriví les seves primeres obres: la *Lògica del Gatzell*, *Libre de Contemplació...* Tanmateix no se n'ha conservat cap còpia en aquesta llengua. La presència de l'àrab durant aquells anys era molt pròxima, la conquesta catalana de Mallorca era recentíssima, i els moros en esclavatge conformaven, junt amb els jueus i gent d'origen occità sobretot, i també d'altres nacions, una societat culturalment i lingüísticament diversa. Josep M. Nadal i Modest Prats remarquen el fet de l'existència d'una literatura cristiana apologeticopolèmica antijueva i antimusulmana amb dos personatges clau de la banda dels cristians: Sant Ramon de Penyafort i fra Ramon Martí:

Aquest gènere literari té uns vells precedents, però serà durant el segle XIII quan prendrà una volada que li farà superar l'antic estadi pamfletari. Hi ha dos fets que ho expliquen: el sentiment generalitzat del fracàs de les croades bèl·liques, i el millor coneixement de la realitat cultural i religiosa de l'Islam i del judaisme. Sobretot, entre nosaltres, després de la conquesta de València i de les Illes, el món àrab s'havia fet tan pròxim i present que ja no era possible de continuar relacionant-s'hi amb el simplisme falsificador dels segles anteriors. La controvèrsia entre aquests dos mons originà tot un desplegament d'activitats apostòliques i literàries. (Nadal & Prats, 314 i 315)

Quant al provençal o occità és sabut que Llull conreà la poesia trobadoresca a la seva joventut per bé que no n'ha arribat cap traça. És de suposar que la base essencial fos el provençal. D'altra banda, cal recordar que a Mallorca hi havia també una presència més o menys important de repobladors occitans. A més Llull passà llargues temporades a Montpeller, ciutat universitària que pertanyia també al rei de Mallorca, i en aquesta ciutat escriví diverses de les seves obres. Pel que fa a la poesia de Llull que ha arribat fins a nosaltres, ja he comentat que la base lingüística n'és normalment el català per bé que, segons l'obra, hi sigui també més o menys patent la petjada occitana.

Una altra pregunta que ens podríem fer és com és possible que Llull escrivís tantes obres, unes 265 si fa no fa, en català, en llatí, en àrab, les primeres obres, i en un català empeltat d'occitanismes la poesia. És cert que visqué molts anys, uns 84, i que moltes d'aquestes obres són simples opuscles, sobretot en la darrera etapa, però també és cert que algunes assoleixen una extensió extraordinària, com és el cas del *Llibre de Contemplació*. Sabem d'altra banda que viatjava amb llibres i que es preocupava en gran manera que no es perdessin i que procurava deixar-ne còpies en cases d'amics i deixebles en diverses ciutats. Tot això va d'alguna manera contra la imatge d'un Llull

solitari i sense cooperadors. És més lògic pensar que disposàs segurament d'una vertadera oficina de copistes col·laboradors seus, bons coneixedors del llatí i del català. Óbviamment Llull era l'autor, la ment ordenadora i autora en substància dels llibres, però els copistes devien fer també la seva feina, que podia modificar més o menys l'original lul·lià. El mateix Jordi Rubió ens manifesta que

Llull no demostra preferència pels textos originals sortits directament de la seva mà. Allò que cercava era l'eficàcia dels seus escrits i potser acceptava per endavant les correccions que els seus traductors introduïen als esborranys primitius, tant si eren només gramaticals com de concepte. (Rubió 1985a, 262)

Una altra qüestió que crida l'atenció és la diversitat de formes literàries que adoptà per a les seves obres. És cert que una sola raó guià els seus passos a partir de la seva conversió quan tenia uns trenta anys d'edat: “la conversió dels infidels i la unió dels homes sota una mateixa fe” i que de fet tot ho subordinà a aquesta idea. Llull, per tant, és a les antípodes del literat creador de bellesa per ella mateixa. L'objectiu esmentat sura una i altra vegada en obres de vegades ben diferents de temàtica. L'obra adoptava la forma segons l'ambient, segons el possible receptor i tenint en compte la manera més didàctica de persuasió per la via del raonament, de l'exemple o de qualsevol altre mitjà literari. Rubió exemplifica aquest fet d'aquesta manera referint-se als seus tractats en català:

La disputa o millor l'exposició apologètica, nodrida de fonts orientals, o la discussió inflamada i dramàtica respectivament al *Libre del Gentil* i al de *Santa Maria*; la novel·la d'aventures espirituals al *Fèlix* i fins al *Blanquerna*; l'evocació lírica del *Cant de Ramon*; l'ensenyament rimat més sec a les *Regles introductòries*; l'exteriorització del diàleg interior, implacablement escorcollador, al *Desconhort*, igualment en vers èpic quant a la forma; el simbolisme quasi algebraic, per donar un exemple, a la citada *Art demostrativa*, o tot florit, imatjat a estones, a l'*Arbre de Ciència*; l'empelt místic d'una al·legoria amorosa a la francesa, damunt un fons escolàstic, a l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, etc. Ramon Llull assaja totes les possibilitats conscientment o inconscientment assimilades de l'ambient literari on era submergit; de vegades en una mateixa obra, com a la *Medicina de pecat*. Les formes es multipliquen, però la *intenció* (el gran terme lul·lià) és sempre igual. La trobem formulada i potent al *Libre de Contemplació en Déu*, que és la deu originària de tota l'obra posterior lul·liana. L'autor hi abocà totes les meditacions dels seus anys de preparació, vertebrant-les en una construcció que, tal com és exposada en la introducció a l'obra, té el ritme de la portalada d'una catedral gòtica. (Rubió 1985a, 264-265)

Pel que fa a la cronologia de les seves obres, Rubió ens indica que la primera etapa es concentra en la redacció del *Libre de Contemplació* i en la creació de l'*Art*. “L'alegria i l'audàcia *per força de gran amor* encara no han estat entelades pels desenganys ni per les exigències de l'eficàcia” (Rubió 1985a, 266). És època de vida pública i d'assaigs didàctics. Són els anys de Mallorca, de París i de Montpeller. L'etapa es clou amb l'aventura africana de sermonador per via directe als moros de Tunis el 1293. Després segueix una segona etapa, molt moguda, que acaba amb el concili de Viena del Delfinat el 1311. L'activitat diplomàtica i la Croada són les seves dèries. La tercera i darrera etapa arrenca de l'esmentat concili i dura fins a la seva mort. Llull torna a Mallorca. Renuncia a la idea de croada militar i opta per la polèmica per la via pacífica.

Els escrits, la majoria d'ells conservats només en llatí, són simples opuscles, molt breus. El 1213 fa testament i emprèn un darrer viatge a Sicília i al nord d'Àfrica. Anthony Bonner distingeix en la vida de Llull una etapa pre-art, des de 1271 fins a 1274, més o menys, amb la *Lògica del Gatzell* i el *Libre de Contemplació*, escrits de primer en àrab encara que no ens n'ha arribat cap còpia en aquesta llengua. Segueix després l'etapa quaternària, entre 1274, més o menys, fins devers el 1283. És el cicle en què té lloc l'elaboració de *Ars compendiosa inveniendi veritatem*. També són els anys d'escriptura d'algunes de les obres cabdals de Llull en català: *Doctrina pueril* (1274-76?), *Libre del Gentil e dels tres Savis* (1274-76), *Libre de l'Orde de Cavalleria* (1279-83?), *Blaquerna* (1283), que conté el *Libre de Ave Maria*, el poema *A vós, dona verge Santa Maria* i el *Libre d'amic e amat*, etc. Ve després el cicle de l'*Art demostrativa*, entre 1283, més o menys, i 1289. Són els anys de composició del *Fèlix* o *Libre de meravelles* (1288-89), que conté, com és sabut, el *Libre de les bèsties*. A continuació ve l'etapa ternària, entre 1290 i 1308. Ací tenim l'*Ars inventiva veritatis* (1290) i, en català, l'*Art amativa* (1290), el *Libre de Sancta Maria* (1290-92?), *Desconhort* (1295), *Arbre de ciència* (1295-96), que conté l'*Arbre Exemplifical*, l'*Arbre de filosofia d'Amor* (1298), el *Cant de Ramon* (1300), *Art breu* (1308), etc. Segueix després l'etapa post-art, entre el 1308 i el desembre de 1315, en què deixam de tenir notícies seves. En aquesta etapa els únics llibres dels quals tenim còpia catalana són: els *Proverbis d'ensenyament* (1309), la *Vida coetània* (1311), *Del Concili* (1311), l'*Art major de predicació* (1313), l'*Art abreviada de predicació* (1313) i el *Libre de consolació d'ermità* (1313; Bonner).

2. La retòrica

Per a conèixer de prim compte les idees que tenia Llull sobre la tècnica literària és indispensable conèixer la *Rhetorica nova*, datada a Xipre el mes de setembre de 1301, de la qual coneixem només la corresponent còpia llatina. L'objectiu és lluny de l'art per l'art. La retòrica és només un mitjà per a facilitar o possibilitar de la millor manera els seus objectius missionals. Sigui com sigui aquesta obra, junt amb l'*Ars magna predicationis*, datada a Montpeller el desembre de 1304, constitueix un manual per a ús dels deixebles en la predicació. Tanmateix no és la primera vegada que Llull parla de retòrica. En el mateix *Libre de contemplació* ja fa observar que les paraules són belles segons la significació i/o segons el referent. Hi ha, per tant, tota una possible gradació jeràrquica en els éssers vius i també en els conceptes abstractes. Així Llull va passant revista a l'aplicació d'aquest principi:

Oh Déus gloriós, vertuós, qui sóts glòria de mes amors! Qui vol parlar bellament e rectoricalment e endreçadament, sàpia haver art e manera per la qual sàpia formar e dir sàviament e ordonada ses paraules; car enaxí corn lo joglar ha art e manera en fer lo so en la samfonia o en la caramella, enaixí cové que hom haja art e manera a dir paraules ordonades e rectoricades...

Després de passar revista a l'aplicació del tema en les potències i les figures de l'Art es refereix a la jerarquia a remarcar en el firmament:

Amorós Senyor, qui del firmament vol parlar ni vol fer per lo firmament nulla bella comparació, parle de la granea e de l'ivaciositat del firmament e de la bellea del sol, e de luna, e de les esteles, e de lur resplendor e de la vertut que han sobre los corses elementals; e aitant com lo sol és pus bell e major e pus resplendent que la luna, e la luna pus que les esteles, d'aitant pus volenters s'esforça a parlar e a fer comparacions del sol que de la luna e de la luna que de les esteles, car aitant com hom parla de les coses qui són pus belles e majors e

pus vertuoses, d'aitant són les paraules pus belles e mills agradables a oir e a ésser enteses.

Segueix després referint-se al món vegetal:

Qui vol, Sènyer, parlar ni fer comparacions dels vegetables, cové que ab les quatre figures entel·lectueig los pus bells e·ls mellors vegetables; car la B pus bellament se mou en la cinquena figura com nomena flor que escorxa, e com nomena blancor que negror, e com nomena verdor que secor, e com nomena douçor que amargor, e com nomena rosa o liri o poma que no fa com nomena garrova o romeguera, e així dels altres vegetables; car enaixí com la forma artificial és pus bella l'una que l'altra, segons que los uns maestres saben mills fer les formes que·ls altres, enaixí paraula pus bellament se forma per los uns vegetables que per los altres; car enaixí com los ulls han major plaer de veer les belles figures e les belles colors, que les leges figures e les leges colors, enaixí les orelles han major plaer d'oir les paraules qui pus bells e mellors vegetables nomenen.

Segueix després una llarga referència al Creador i als seus atributs i passa després a referir-se als àngels:

Perdonador Senyor de tots aquells qui a vós penedent se reclamen! Qui vol parlar bellament ni agradable, parle dels àngels, car aitant com les coses entel·lectuals són mellors que les sensuals, d'aitant pot hom dir pus bells vocables dels àngels e de les ànimes, que no fa de les coses sensuals; car pus bell vocable és àngel, e ànima, e memòria, e enteniment, e volentat, e justícia e misericòrdia, que no és cors e mà, e cap e peu, e ulls e boca, e així de les altres sensualitats; e pus bell vocable és sent Gabriel e sent Miquel, que demoni ni que ànima viciosa, enculpada, pecadora, injuriosa, ergullosa.

Després de comentar la jerarquia en les potències passa al tema de Jesucrist i dels sants:

Honrat Senyor, tot lo pus bell e·l pus vertuós vocable que hom pusca nomenar, és nomenar Jesucrist, car qui nomena Jesucrist nomena vostra essència divina gloriosa, e nomena la vostra sancta humanitat qui val molt més sens tota comparació, que no fan totes quantes creatures són. Enaprés, Sènyer, tot lo mellor e·l pus bell vocable que hom pusca nomenar és nostra dona Sancta Maria, Verge gloriosa car nulla creatura ni totes les creatures qui sien no valen tant ni no han tanta de vertut ni de glòria ni d'honrament com ha sancta Maria. Enaprés, com hom haurà nomenats aquests pus excel·lents vocables, si vol nomenar bell vocables qui són molt bells a nomenar, nomèn madona sancta Anna, e monsenyor sant Joaquim e monsenyor sent Joan, e sent Jacme, e sent Pere, e sent Andreu, e sent Paul, e los apòstols, e sent Francesc, e sent Domingo, e sent Bernat, e sancta Magdalena, e sancta Caterina e tots los sants de glòria. On, beneit siats vós, sènyer Déus, car aitant com los sants de glòria són majors e mellors en glòria que nós no som en est món, aitant fa ells pus bell nomenar que no fa les coses qui són en est món.

Fa a continuació un breu esment genèric dels animals dient que:

car aitant com los animals valen més los uns que los altres e són los uns pus bells que los altres, d'aitant pot hom dir pus belles paraules e pus enraonades e pus agradables de los uns animals que dels altres.

Acte seguit fa referència a la jerarquia aplicada als eclesiàstics i als estaments socials:

On, com açò sia enaixí, doncs pus bell nomenar fa apostoli que cardenal, e cardenal que bisbe, e bisbe e religiós que clergue; e pus bell nomenar fa burgès que pagès, e cavaller que burgès, e comte que cavaller, e príncep que comte, e rei que príncep, e emperador que rei; e pus bell nomenar fa bé que mal, e hom just que pecador, e sanitat que malautia, e leial que fals, e pau que guerra, e així de les altres coses semblants a aquestes.

Arriba després al món animal. També aquí estableix una curiosa jerarquia:

Honrat Senyor, enaixí com los uns hòmens fa pus bell nomenar que·ls altres, enaixí en les bèsties e en les aus pus bell nomenar hi fa les unes coses que les altres, així com auster, e esparver, e cavall, e leó, e anfós, e salmó, que fa pus bell nomenar que gall ni voltor, ni ca, ni ase, ni rajada, ni polp. On, com açò sia enaixí doncs qui vol parlar belles paraules e vol fer belles comparacions, sàpia dir bells vocables, car de bells vocables pot hom compondre bells dictats e belles paraules; e sàpia hom parlar e fer comparacions dels pus bells membres qui són en los animals, car pus bella paraula és nomenar ço que natura no amaga en los animals racionals, que no són los locs sutzes on la potència dispulsiva decorre ses legees e ses sutzetats.

Cada paraula, cada discurs necessita el seu corresponent temps, adequat a les circumstàncies:

Ah Senyor, qui agraciats e beneficiats tots aquells qui en vós se confien! Enaixí com los vegetables segons temps formen e afiguren pus bells e de major saó los lurs fruits en un temps que en altre, enaixí la B pus bellament se mou a parlar en un temps que en altre; e enaixí com les bèsties e les aus són pus grasses e de mellor saó en un temps que en altre, enaixí paraules són pus agradables a dir e a escoltar en un temps que en altre; e enaixí com los uns fruits e los uns animals irracionals són en un temps de saó e los altres són en altre temps de saó, enaixí paraules hi ha qui són en un temps covinents de dir e no en altre.

La jerarquia també funciona aplicada a la causa o raó final:

...enaixí les paraules són pus covinents com se dien de la final raó, que no són com són dites de la causa eficient e de la matèria e de la forma...

El mateix també podem dir referent al lloc:

Excel·lent Senyor, enaixí com l'ànima és mellor per membrar e entendre e voler les coses bones e nobles que no és com membra e entén e vol les coses vils e de poca valor, enaixí les paraules són pus belles e pus agradables a oir en un loc que en altre; car enaixí com lo remembrament és ennobleït en la noblea de la cosa que remembra, enaixí les paraules són ennobleïdes per la bonea del loc on se dien; e enaixí com lo voler és enllegeït com vol coses vils e sutzes, enaixí les paraules són leges e desordonades com no·s dien en loc qui sia covinent a les paraules...

Segueixen algunes recomanacions especialment interessants sobre el major valor dels mots dits ocasionadament i designadors de novelletats:

Dreturer Senyor, ple de misericòrdia e de mercè! Aitant com ocasió s'acosta més a ésser que ventura, aitant paraules qui sien dites ocasionadament són pus belles que paraules qui sien dites a aventura; e aitant com paraules qui sien dites a aventura s'acosten més a privació que a ésser, d'aitant les paraules qui són dites a aventura són pus leges e pus desenraonades e pus desordonades; e aitant com lo nombre és pus bell e major e los térmens majors són denant los menors, d'aitant paraules són pus belles com parlen de major nombre e de majors comparacions e de majors novelletats e estranyetats.

On, beneit siats vós, sènyer Déus, car per ço car l'ànima racional no-s pot sadollar en est món e desija son compliment, per açò s'adelita més home com ou paraules novelles e estranyes, car ha entenció que per aquelles pusca mills venir a açò que desija, que per les paraules que ha acostumades d'oïr en les quals ni per les quals no pot atrobar compliment a sa ànima...

A continuació remarca també que qui parla ha de pensar més en el plaer de qui escolta que de qui parla:

Qui vol Sènyer, belles paraules dir ni formar, cové que do major ocasió al plaer d'aquells qui escolten les paraules que al plaer d'aquell qui les paraules diu; car en l'ocasió serà pus forts en fer plaer als oents, pus fort cercarà lo deïdor paraules plaents e agradables a oïr e a retenir; car si l'home qui parla entén major plaer a haver en ço que diu que no fa a dar plaer a aquells qui oen, no encercarà tant lo plaer d'aquells com de si mateix e per ço les paraules no poden ésser tan belles en plaer d'un qui parle com de molts qui escolten...

A la fi d'aquest paràgraf critica també la superfluitat de mots:

...car enaixí com matèria qui dóna a la figura tot son compliment e puixes la corromp, així molt home qui és massa arengador com ha de belles paraules afigurada la quinta figura, ell la corromp e l'engelleix ab paraules leges, longues, supèrflues, no necessàries.

Finalment fa una curiosa referència a la necessitat que qui parla i/o ensenya convé que ho faci amb cara alegre a diferència dels deixebles, que han de fer “cara sàvia”:

Gloriós Senyor, enaixí com l'home qui vol bellament parlar cové que l'enteniment encerc en la memòria ço que ha estojat la memòria, enaixí aquell qui vol entendre ço que ou, cové que l'enteniment estoig en la memòria ço que'l mestre ab l'enteniment trau de son remembrament; e enaixí com lo mestre qui mostra cové que embellesca ses paraules feent bella cara e feent semblant de somriure per ço car l'enteniment dóna ço qui és en la memòria, per lo qual do la volentat deu fer somriure la cara del mestre per ço car dóna e deu haver lo mestre plaer com dóna, enaixí l'escolà qui vol aprendre e entendre deu fer cara sàvia e que no somria per ço car l'enteniment estoja en la memòria e no dóna; car així com la cara del mestre deu ésser alegre per alegrar los escolans, així la cara dels escolans deu dar semblant de tristor per ço car estoja l'enteniment e no dóna. On, com açò sia, Sènyer, enaixí, doncs qui vol haver art e manera d'aprendre o de mostrar ab bells dictats e ab belles paraules, sàpia haver l'art e la manera damunt dita a glòria e a laor de son gloriós Déu (Llull 1960, 1214-1219).

També en la *Doctrina Pueril* trobam algunes referències d'un gran interès des del punt de vista de la retòrica, però també des de la sociolingüística i la pedagogia. Així en el mateix pròleg de l'obra diu:

Déus vol que·ns trabalem e·ns cuytem en ell a sservir, cor la vida és breu, e la mort se costa a nós tots jorns; e, per açò, perdiment de temps deu ésser molt aÿrabla. On, al començament deu hom mostrar a son fill les coses qui són generals en lo món, per ço que sàpia devalar a les specialls; e fassa hom confegir en vulgar a son fill, al començament de açò que apendrà, per tal que entena ço que configerà; enaprés cové que a aquell sia feta construcció en aquell libre matex, lo qual sia traladat en latí, cor enans ne entendrà lo latí. (Llull 1972, 39-40)

En tractar de les set arts comença per l'anàlisi de la gramàtica, de la lògica i de la retòrica. Així defineix i comenta la necessitat d'aprendre gramàtica, que era la manera de dir llatí:

Art és ordonament e establiment de conèxer la fi de la qual hom vol haver conexença. E gramàtica és dretament parlar e scriure. Per açò és aleta a ésser comú lenguatge a les gens, qui per lunyetat de terres e de participació són desvariables en lur lenguatge.

Fill, si vols aprendre gramàtica, tres coses te covenen a saber: construcció, e declinació e vocables. On, aquestes tres coses aprín en aquest libre, lo qual sia trasladat en latí, cor per ço con lo sabs en romans, sabràs ans fer la construcció en aquest libre que en l'autre; e cor aquest libre tracte de moltes coses diversses, apendràs molts vocables a declinar e a saber. Con hauràs apres gramàtica en est libre, enaprés aprín-la en lo Libre de diffinicions e de qüestions, per ço que enans ages les altres sciències. Si en nulla art ne sciència vols entrar, primerament te cové a pasar per esta art de gramàtica, qui és portal per lo qual hom passa a saber les altres sciències. (Llull 1972, 168-169)

Pel que fa a la retòrica la defineix i comenta d'aquesta manera:

Retòrica és parlar belament e ordenade, per la qual són agradablement oÿdes paraules, e per la qual hom és exoÿt moltes de vegades.

Retòrica mostra com hom deya parlar, ne quals paraules deya dir primeres, ne quals en la fi e en lo mig; e per retòrica les paraules qui són longues semblen breus. Si tu, fill, vols parlar per retòrica, dóna bels eximplis de beles coses al comensament de tes paraules; e la mellor matèria de tes paraules sia a la fi, per so que leix atalentament d'oïr en lo coratge d'aquels qui t'oÿran. (Llull 1972, 170)

Ramon Llull és molt conscient que per a parlar de determinats temes no n'hi ha prou amb el bagatge lingüístic de la parlar col·loquial. Hi ha tota una sèrie de conceptes que o bé s'han de crear de bell nou a partir de la pròpia llengua catalana, amb el sistema riquíssim dels afixos, o bé, simplement, es poua a partir del llatí el material que sigui necessari. En el mateix pròleg del *Gentil* fa referència a aquest fet:

Cada ciència ha mester los vocables per los quals sia manifestada. E cor a aquesta ciència demostrativa sien mester vocables escurs, e que los hòmens lecs no han en ús; e cor nós fassam aquest libre als hòmens lecs, per açò breument e ab plans vocables parlarem d'esta ciència. E confiats que per esta manera

meteixa alonguem lo libre ab pus apropiats vocables als hòmens letrats, amadors de la ciència especulativa; cor injúria seria feta a aquesta ciència e a aquesta Art, si no era demostrada ab los vocables qui li covenen, e no era sinificada ab les sutils raons per les quals mills és demostrada. (Llull 1989, Vol. I: 108)

L'Art amativa (agost 1290) conté en el pròleg una clara mostra d'opció idiomàtica i de voluntat i forma d'estil a efectes pragmàtics, a més d'una defensa dels neologismes en matèria científica:

Aquesta amància és molt alta, e dels pus alts e generals començaments que podem la compilam. E cor havem fretura de vocables qui no són en vulgar, cové-nos usar d'alcuns vocables qui són en latí, e encara d'algunes paraules estranyes qui no són en ús en vulgar ni en latí, sens les quals no poríem pujar esta amància a tan alt grau de bondat com cové, ne al propòsit que desiram no poríem venir, ni la entitat o realitat de les coses qui són no poríem predicar ni revelar a esser amades e conegudes.

La entenció per què nós esta amància posam en vulgar, és per ço que los hòmens qui no saben latí pusquen haver art e doctrina com sàpien ligar lur volentat a amar ab bona amor, e encara, com sàpien haver sciència a conèixer veritat; e encara, per ço la posam en vulgar, que ls hòmens qui saben latí hagen doctrina e manera com de les paraules latines sàpien devallar a parlar bellament en vulgar, usant de vocables d'esta art, car molts hòmens són qui de la sciència en latí no saben transportar en vulgar per defalliment de vocables, los quals per esta art haver poran. (Llull 1933, 6-7; apud Moll)

L'Arbre de Ciència (1295-96) conté dades diverses relacionades amb la retòrica: “Lo retòric tracta com pusca parlar bells vocables, per ço que l seny d'oir n'aja plaer...” Més envant: “...pren lo retòric en l'Arbre ymaginal semblances belles e ordenades e dispostes a plaer, posades aquelles semblances en paraules ornades ab bells adjectius, participis e verbs, e posades aquelles paraules en bells e plasents eximplis e en ornades salutacions e humils pregueres e degudes demandes e prometents coses agradables...” (Rubió 1985, 211-212). També *l'Aplicació de l'Art general* (1300-1301) conté uns dos-cents versos dedicats a la retòrica, en tant que pot servir per a l'activitat de la predicació. Tal com ja apunta Rubió:

La retòrica de *l'Aplicació* fou escrita per als deixebles ja formats en la tècnica lul·liana. Tot hi és expressat en abstracte compendi, sense concessions al món escolar que vivia fora de l'art lul·liana. En canvi, en la *Rhetorica nova*, aquella guspira que amb prou feines flamejava en *l'Aplicació* s'expandeix a través de la complicació de les preceptives del temps i s'esforça a matisar-se amb les *colors retòriques*, emprant el mateix mot, que mai no falta en les arts poètiques del temps. Era un tractat dedicat a profans en lul·lisme, però familiaritzats amb la tècnica de la *poetria* contemporània. (Rubió 1985, 215).

L'obra fonamental de Llull sobre retòrica és la *Rhetorica nova*, datada com hem dit a Xipre el setembre de 1301, en versió catalana i, més tard, el 1303, traduïda en llatí a Gènova. L'obra era complementada amb *l'Ars magna predicationis* (1304), una antologia de sermons. Tal com apunta Rubió els tòpics estilístics utilitzats per Llull són les descripcions del paisatge, els proverbis i els exemples. Pel que fa al paisatge el *locus amoenus* és “l'indret idealitzadament concebut i descrit on Ramon es plau de posar tan sovint l'escena de les seves alegories i disputacions”, mentre els elements principals de

descripció són la selva o el verger, l'arbre i la font, amb una estimació especial per la soledat. Quant als proverbis Llull escriví tres obres amb aquesta temàtica: els *Proverbis de Ramon*, escrit devers 1296 a Roma, conté uns 6000 exemples, *Mil proverbis*, escrit a Mallorca el 1302 i *Proverbis d'ensenyament* (1309). Tanmateix els proverbis pul·lulens per diverses altres obres lul·lianes. Els defineix com “breu proposició que conté en si molta sentència.” En la retòrica distingeix, en lloc diferent, l'exemple i el proverbí. Tant en uns com en altres és mester tenir-hi en compte les possibles influències de repertoris o cròniques llatines, a més de fonts àrabs, franceses i/o occitanes.

La *Rhetorica nova* consta de quatre parts: *ordo*, *pulchritudo*, *scientia*, *caritas*. L'*ordo* fa referència en primer lloc a la congruència dels mots entre si, tenint en compte la forma, matèria i fi de les frases o paraules, però també es refereix, òbviament, al lloc de col·locació en la frase.

La *pulchritudo* és la part més extensa i més interessant des del punt de vista literari. Les condicions que han de reunir els vocables o paraules, o, simplement, el discurs, són set: han de ser bells, per la forma, per la matèria o per la finalitat; han de tenir bells principis, amb les qualitats que ha de tenir un bon orador: *veritas*, *audacia*, *affectio*, *humilitas* et *continuatio*; se n'han de fer belles comparacions; també bells exemples sobre temes naturals o morals, inclosos faules i apòlegs en què ell era un mestre consumat; els vocables han de tenir també bells ornaments tot fent referència a les *dignitates*, *colores*, *gestus* i *vestiments*; se n'han de fer belles conjuncions i distincions, és a dir “bells dictats i belles clausules”, en paraules de Rubió, i finalment se n'han de fer bells proverbis, procurant que figurin al principi del discurs.

La tercera part és la que tracta de la *scientia*. Ací aplica els principis de l'Art lul·liana: bondat, magnitud, duració, poder, saviesa, voluntat, virtut, veritat, glòria, diferència, concordança, contrarietat, principi, mitjà, fi, majoritat, igualtat i minoritat. Finalment es refereix també a nou de les deu regles de l'Art general: *quid est*, *ex quo*, *quare*, *quantum sit*, *quale est*, *in quo tempore est*, *ubi est*, *quomodo est* i *in quo est*.

La quarta part és la referida a la *caritas*. Ací explica la matèria en forma de deu proverbis i els corresponents exemples, d'una gran bellesa i plens de moralitat edificant (Rubí 1985, 215-233).

Obres citades

- Badia i Margarit, A. M. “Notes per a una caracterització lingüística dels manuscrits del Libre de Contemplació. Contribució a l'estudi de la llengua de Ramon Llull.” *Estudis Romànics X* (1962).
- Badia i Margarit, A. M. & F. de B. Moll. “La llengua de Ramon Llull.” En R. Llull, *Obres essencials* (Vol. II). Barcelona: Ed. Selecta, 1960.
- Bonner, A. *Obres selectes de Ramon Llull (1232-1316)*. Mallorca: Ed. Moll, 1989.
- Llull, R. *Art amativa*. Transcripció de S. Galmés. Mallorca, 1933.
- . Mn. Salvador Galmés ed. *Libre de Evast e Blanquerna* (Vol. II). Barcelona: Barcino, 1947.
- . “Libre de contemplació.” En R. Llull. *Obres essencials*. Barcelona, 1960.
- . G. Schib ed. *Doctrina pueril*. Barcelona: Barcino, 1972.
- . “Libre del gentil e dels tres savis.” En A. Bonner ed. *Obres selectes de Ramon Llull (1232-1316)*. Mallorca: Ed. Moll, 1989.
- Moll, F. de B. “Notes per a una valoració del lèxic de Ramon Llull.” *Estudios Lulianos* 1/2 (1957): 157-206.
- Nadal, J. M. & M. Prats. *Història de la Llengua catalana* (Vol. I). Barcelona: Ed. 62, 1982.
- Rubió, J. “Alguns aspectes de l'obra literària de Ramon Llull.” En *Ramon Llull i el lul·lisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985a.
- . “La «Rhetorica Nova» de Ramon Llull.” En *Ramon Llull i el lul·lisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985b.